

СПАлар Союзунун
бюллетени

УЛУТТУК СУУ
РЕСУРСТАРЫН
БАШКАРУУ ДОЛБООРУ -1

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СУУ ПАЙДАЛАНУУЧУЛАР
АССОЦИАЦИЯЛАРЫНЫН УЛУТТУК БИРИМДИГИ
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СУУ ЧАРБА ЖАНА
МЕЛИОРАЦИЯ ДЕПАРТАМЕНТИ
ДЕКАБРЬ 2018-жыл, № 2

СУУ ЧАРБА КАБАРМАНЫ -
ВЕСТНИК ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА

• АЛДЫНКИ ТАЖРЫЙБАЛАР • СУУ ЧАРБАСЫНДАГЫ
РЕФОРМАЛАР ЖАНА ДОЛБООРЛОР АРАКЕТТЕ

О департаменте

Департамент водного хозяйства и мелиорации Министерства сельского хозяйства, пищевой промышленности и мелиорации Кыргызской Республики является государственным органом, обеспечивающим управление, мониторинг и регулирование состояния и использования водных ресурсов, объектов ирригационной и мелиоративной инфраструктуры и осуществляющим исполнительно-распорядительные и координирующие функции по реализации единой государственной водной политики.

Департамент водного хозяйства и мелиорации реализует единую государственную политику в области рационального использования и охраны водного фонда, управления водными ресурсами и объектами водохозяйственной инфраструктуры, находящимися в государственной собственности, обеспечения потребностей в водных ресурсах всех субъектов водопользования.

На внутрихозяйственном уровне, управление водными ресурсами и водохозяйственными сооружениями находится в ведении ассоциаций водопользователей (АВП).

АВП является некоммерческой организацией, действующей в общественных интересах с целью эксплуатации и содержания определенной ирригационной системы, для обеспечения оросительной водой собственников и пользователей земель сельскохозяйственного назначения.

На сегодняшний день в республике функционирует 486 АВП, которые обеспечивают полив-

ной водой 753 тыс. гектаров орошаемых земель.

Департамент водного хозяйства и мелиорации и ассоциации водопользователей страны работают в тесном сотрудничестве как надежные партнеры, что способствует своевременному, в полном объеме и в нужные сроки обеспечению поливной водой водопользователей, благодаря чему фермеры из года в год получают высокие урожаи сельскохозяйственных культур.

УРМАТТУУ СУУ ЧАРБА ТАРМАГЫНДА ЭМГЕКТЕНГЕН КЫЗМАТКЕРЛЕР, КЕСИПТЕШТЕР!

2018-жыл Суу чарба тармагында иштеген мекеме-уюмдар жана анда эмгектенген кызматкерлер үчүн ийгиликтүү жылдардын бири болду десек жаңылышпайбыз.

Суу чарба объектилери 2018-жылдын сугат мезгилине өз убагында жана сапаттуу даярдалып, дыйкандарыбыз сугат суусу менен үзгүлтүксүз жана өз учурунда камсыз болуп, жыйынтыгында айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүбүзгө суу баскан аянттардан мол түшүм алууга жагымдуу шарттар түзүлдү.

Кыргыз Республикасынын 2017–2026-жылдардагы ирригацияны өнүктүрүү боюнча мамлекеттик программасынын алкагында да алгылыктуу иштер аткарылууда. Алсак, мамлекеттик бюджеттин эсебинен 8 объектиде жана Кытай Эл Республикасынын грантынын эсебинен 3 объектиде курулуш иштери жүргүзүлүүдө.

Учурда ирригациялык ири долбоорлорду ишке ашырууга Ислам өнүгүү банкы, Европалык реконструкциялоо жана өнүгүү банкы, Азия өнүктүрүү банкы жана Дүйнөлүк банк сыяктуу инвесторлор менен сүйлөшүүлөр жүргүзүлүп, техникалык-экономикалык негиздемелер даярдалып, курулуш иштерин жүргүзүүгө тендерлер өткөрүлүүдө.

2018-жылы жалпы республика боюнча 3 суу чарба объектисинде курулуш иштери толук бүткөрүлүп, 239 гектар жаңы сугат жерлери пайдаланууга берилип, 2300 гектар сугат жерлердин суу менен камсыздалуусу жогорулады.

Сугат жерлердин мелиоративдик абалын жакшыртуу боюнча мамлекеттик бюджеттин эсебинен бөлүнгөн 17 млн сом өздөштүрүлүп, 958 гектар суу баскан айдоо жерлердин мелиоративдик абалы жакшыртылды.

2019-жылы суу чарба тармагында эмгектенген кызматкерлердин алдында чоң милдеттер турат. Аларды аткарууда суу чарба жана мелиорация департаментинин ар бир кызматкери өз тажрыйбасын колдонуп, суу тармагынын өнүгүүсүнө өз салымын кошот деп терең ишенем.

Урматтуу кесиптештер, Сиздерди 2019-Жаңы жылыңыздар менен чын жүрөктөн куттуктайм.

Жаңырган жыл Сиздерге бекемден соолукту, бакубат жашоону жана иштеги ийгиликтерди алып келген ак жолтой жылдардан болсун!

**Сиздерди терең урматтоо менен,
Суу чарба жана мелиорация
департаментинин
башкы директору
К. Ж. Таштаналиев**

ДОСТИГНУТЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ПРОЕКТА «УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМИ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ»

В преддверии завершения проекта «Управление национальными водными ресурсами» хотел бы поделиться с читателями журнала «Вестник водного хозяйства» достигнутыми результатами. Ход реализации данного проекта неоднократно освещался на страницах журнала, и читатели осведомлены о данном проекте. Поэтому считаю целесообразным остановиться на достигнутых результатах данного проекта.

Проект начал свою деятельность в мае 2015 года, а в 2016 году уже наблюдались значительные достижения в реализации проекта.

Основная задача проекта заключалась в повышении эффективности управления водными ресурсами и предоставлении ирригационных услуг водопользователям.

Ключевыми бенефициарами как непосредственными, так и опосредованными являются порядка 267 430 водопользователей со своими семьями, относящихся

к 486 АВП, связанному с ирригационными системами, обеспечиваемыми водой ДВХиМ (360 АВП) и 11 САВП (44 АВП), и, в частности, 82 АВП.

Проект состоит из нескольких направлений деятельности или компонентов, это: компонент 1 – укрепление национального потенциала в части управления водными ресурсами; компонент 2 – повышение эффективности предоставления ирригационных услуг ассоциациям водопользователей; компонент 3 – повышение эффективности организации оросительных работ ассоциациями водопользователей; а также компонент 4 – управление проектом.

Компонент 1 – Укрепление национального потенциала в части управления водными ресурсами

Данный компонент окажет содействие в укреплении потенциала управления водными ресурсами (УВР) ДВХиМ в части планирования и управления вод-

ным хозяйством, а также в части реализации ключевых элементов Водного кодекса.

В начале проекта в 2016 году в целях создания цифровой информационной сети ДВХиМ проведены встречи с представителями провайдеров «КыргызТелеком», «Beeline», «Мегаком» и «Нуртелеком» по предоставлению VPN и интернет-канала для ДВХиМ, БУВХ, РУВХ и Управления водохранилищ.

На данный момент завершена разработка 5-ти онлайн-баз данных Информационной системы по воде (ИСВ), которая позволит вести централизованный сбор данных, анализировать и управлять данными по мониторингу водных ресурсов, технической паспортизации, водопользованию, водному кадастру и данными ассоциаций водопользователей. На сегодняшний день из 5-ти онлайн-баз данных 1 введена в действие, а остальные 4 находятся в тестовом режиме.

По 2-м онлайн-базам данных проведено обучение для специалистов подведомственных организаций ДВХиМ, всего обучено 61 человек. По остальным онлайн-базам данных обучение проводил Центрально-Азиатский институт исследования земли, всего обучено 120 человек.

По инвентаризации ирригационно-дренажной сети 200 АВП со стороны ОсОО «Земля и Недвижимое имущество» оцифрованы 211 карт.

Закуплено программное обеспечение ArcGIS Server и ArcGIS Desktop. Данное программное обеспечение установлено на центральном сервере ДВХиМ.

Оцифрованы и добавлены в геобазу 9 дополнительных карт (почвенная карта КР, карта растительности КР, карта осадков, климатическая карта, карта скважин). На сегодняшний день общее количество собранных слоев составляет 67 из 75.

Определены гидрологические границы речных бассейновых управлений (БУ) страны, в каждом из которых будут созданы мультисекторальные консультативные советы.

В начале реализации проекта, в 2016 году, проведены заседания Бассейновых советов (всего 6 заседаний в 2016 году), где сформировали и возобновили работу пяти Бассейновых советов с утверждением списков членов Бассейновых советов из представителей всех заинтересованных сторон, связанных с управлением водными ресурсами в бассейне; также сформированы рабочие группы по разработке Бассейнового плана.

В 2017 году проведены девять заседаний рабочих групп по разработке Бассейнового плана, членам рабочей группы была представлена модульная система тренингов по бассейновому планированию. В **результате** разработаны первые версии текстов Чуйского, Таласского, Иссык-Куль-Таримского, Верхне-Нарынского и Нижне-Нарынского Бассейновых планов, подготовлены Матрица проблем и сформированы Планы работ по их преодолению. Здесь следует еще поработать над названием Бассейнов, так как в мировой практике название определяется по основной реке.

В 2018 году проведены очередные заседания Бассейновых советов. В рамках заседания была представлена 1 версия «Бассейнового плана по развитию, использованию и охране водных ресур-

сов оз. Иссык-Куль», где общим голосованием была принята первая версия «Бассейнового плана по развитию, использованию и охране водных ресурсов Таласского, Чуйского и Иссык-Куль-Таримского бассейнов».

Компонент 2 – Повышение эффективности предоставления ирригационных услуг ассоциациям водопользователей

Данный компонент оказал действие в улучшении уровня предоставления услуг по доставке воды Департаментом водного хозяйства и мелиорации (ДВХиМ) для САВП, АВП и водопользователям путем улучшения управления оросительными системами, учета, планирования, эксплуатации, содержания систем, бюджетирования и процедур найма подрядчиков. Особое внимание было уделено надлежащей привязке поддержки к межхозяйственным и внутрихозяйственным системам.

Для повышения квалификации специалистов Департамента водного хозяйства и мелиорации на постоянной основе проводились тренинги. Кроме этого были выездные туры непосредственно на те или иные ирригационные объекты с применением полученных знаний на практике. Организовывались выездные туры для студентов на объекты (таблица 1).

сельскохозяйственной производительности и питания» (ПУСПП) проводятся реабилитационные работы ограниченного характера в 3-х пилотных системах (БТК, Совхозный и Комсомольский).

При участии специалистов БУВХ, РУВХ и МГЭ 6-и пилотным системам составлены годовые планы технического обслуживания и 5-летние планы УЭиТО для повышения эффективности управления водными ресурсами. Планы УЭиТО утверждены руководством соответствующих РУВХ и БУВХ.

Разработан проект Руководства по эксплуатации межхозяйственных ИиД систем. После некоторых замечаний и предложений специалистов в руководство вносятся корректировки. Предполагается тестирование на 6 пилотных системах.

Завершена разработка интернет-приложения для 6-ти пилотных систем. Программный продукт можно использовать в интернет приложении <http://rayon.imotohub.kg> в процессе своей деятельности.

Для привлечения молодых специалистов подготовлены 3 учебных модуля для выпускников ВУЗов, которые готовят специалистов для водного сектора, и проведен выездной семинар для студентов старших курсов Агро-

Таблица 1

Год	Кол-во тем тренингов	Фактическое количество проведенных тренингов	Кол-во участников	Из них женщин
2016	11	28	564	104
2017	9	22	537	129
2018	5	25	804	181
Всего	25	75	1905	414

Для повышения эффективности учета поставки поливной воды в рамках проекта «Улучшение

технического колледжа Кыргызского Национального аграрного университета им. К. И. Скрябина

с посещением объектов Чуйской области.

Составлен реестр фактически работающего персонала ДВХиМ и по подведомственным организациям, в том числе 6-ти пилотным системам.

Компонент 3 – Повышение эффективности организации оросительных работ ассоциациями водопользователей

Данный компонент сосредоточен на укреплении потенциала АВП, ФАВП, Национального союза АВП и Советов по воде в целях повышения эффективности управления внутрихозяйственными и межхозяйственными системами. Цель заключается в укреплении потенциала АВП для более адекватного управления ирригационно-дренажными системами, состоящими на их балансе, и, в особенности, для повышения устойчивости УЭиТО инвестиций в реабилитацию, осуществляемых в рамках ПВО-2 и ПУСПП.

В 2016 году проведена оценка функционирования отобранных 70 АВП по стране. Цель отбора - определить, как функционируют все 486 АВП страны после получения поддержки на протяжении 8-12 лет, и какая дальнейшая поддержка им требуется.

На сегодняшний день 83% водопользователей удовлетворены услугами, предоставляемыми АВП с прошедшими реабилитацию внутрихозяйственными ИиД-системами; в 315 АВП завершена инвентаризация и разработаны планы техобслуживания внутрихозяйственных ирригационных систем; площадь с улучшенными ИиД-услугами составила 707 398 га.; плата за ирригационные услуги АВП с прошедшими реабилитацию внутри-

хозяйственными ИиД-системами увеличилась до 800 сом/га.

127 АВП были реабилитированы в рамках проектов Всемирного банка, включая ПВО-1, ПВО-2 и ДФ ПВО-2, а также Проекта развития сельского хозяйства в Чуйской области, финансируемого АБР. В рамках соглашения с АВП, 25% затрат на реабилитацию и 100 % расходов на техническое оснащение¹ должны быть возвращены Правительству Кыргызской Республики. С начала реализации проекта сумма погашения кредитов составила 106 млн. сомов или 16% от общей суммы погашения.

По республике созданы 35 Союзов АВП с обслуживаемой площадью 223,1 тыс. га, из них действующих 11 САВП с обслуживаемой площадью 66,79 тыс. га.

Подготовка бизнес-планов АВП для закупки оборудования и техники для ЭиТО ИиД-систем.

В целях улучшения технического обслуживания внутрихозяйственных ирригационных систем предварительно отобраны 30 АВП, которые разработали и представили утвержденный бизнес-план для предоставления технического кредита в виде экскаватора. Специалистами ОРП разработана техническая спецификация на проведение тендера.

Специалистами ООП при обучении АВП используются следующие программы и обучающие материалы:

- водопользование;
- гендер, повышение роли женщин в АВП;
- общее администрирование в АВП;

- партнерские отношения с ОМСУ и РУВХ;
- повышение конфликточувствительности в АВП;
- правовые основы АВП (Закон об АВП КР);
- представительские зоны в АВП;
- управление активами в АВП;
- финансовое управление в АВП;
- ЭиТО (Эксплуатация и Техническое обслуживание);
- руководство для инструкторов АВП;
- учебные материалы по разработке плана ВП (режима орошения) АВП по компьютерной программе CROPWAT.

Со стороны ООП АВП проведены обучения штата 448 АВП, обучены 2518 специалистов АВП.

Проведение инвентаризации и разработка планов управления ирригационно-дренажной (ИиД) инфраструктуры внутрихозяйственных систем АВП

Завершена работа по проведению инвентаризации и подготовке планов управления ирригационно-дренажной инфраструктуры внутрихозяйственных систем 200 АВП. В результате выполнения данного вида работ подготовлены формы инвентаризации АВП, формы каналов и сооружений, а также формы актов проверки технического обслуживания. Кроме того, подготовлены восемь дополнительных таблиц, содержащих информацию об инвентаризации активов, журналов технического обслуживания, наличия активов по размерам зон, информации о подвешенных орошаемых площадях под каналами по зонам, гра-

¹ Кроме экскаваторов, на которые была получена субсидия в размере 50%.

фиков проведения текущего технического обслуживания на 2018 год, пятилетних планов периодического технического обслуживания, краткой информации обо всех источниках инвестиций и основной информации по обновлению активов. Данные таблицы будут вывешиваться в офисах АВП с целью ознакомления и информирования водопользователей с имеющимися в наличии ирригационными каналами и сооружениями, их обслуживаемой площадью, с предстоящими ремонтно-восстановительными работами, которые будут выполнены в текущем году и на протяжении последующих пяти лет, а также необходимыми затратами на выполнение этих видов работ. Вся подготовленная продукция передана районным отделам поддержки и развития АВП по акту приема-передачи. Отделы поддержки и развития АВП, в свою очередь, передали продукцию по акту приема-передачи соответствующим АВП.

Внедрение водосберегающих технологий и практик на уровне фермерского поля

В 2016 году созданы 25 демонстрационных участков (ДУ) на уровне фермерского поля по применению водосберегающих технологий полива сельскохозяйственных культур.

В настоящее время на демонстрационных участках со стороны ООП и РОП АВП проводятся регулярные обучающие семинары для фермеров АВП.

Были отобраны основные 4 вида водосберегающих методов и технологий полива:

- Полив с помощью короткой борозды: 12 АВП;
- Полив через борозду: 5 АВП;
- Капельное орошение: 7 АВП;
- Бороздовый полив для ярыса: 1 АВП.

При проведении мониторинга в 2016-2017 годах были достигнуты следующие результаты:

- Средняя урожайность всех продемонстрированных водосберегательных методов и технологий значительно выше по сравнению с контрольными полями;
- Средний чистый доход по всем продемонстрированным водосберегательным методам и технологиям значительно выше по сравнению с контрольными полями;
- Средняя экономия воды по всем продемонстрированным водосберегательным методам и технологиям значительно выше по сравнению с традиционными методами водопользования на контрольных полях.

Укрепление других водохозяйственных организаций

На сегодняшний день сформировано 73 Общественных водохозяйственных совета (ОВХС) на межхозяйственных ирригационных системах с охватом 440,483 тыс. га орошаемых земель. За 9 месяцев 2018 года обучены члены 6 ОВХС. В 65 ОВХС регулярно проводятся заседания, в которых рассматриваются и вырабатываются рекомендации по справедливому и равномерному обеспечению оросительной водой всех водо-

пользователей и собственников земель сельскохозяйственного назначения, по совершенствованию правил технической эксплуатации ирригационной сети в пределах своей зоны обслуживания, по разрешению конфликтов между РУВХ и АВП, по своевременной подготовке межхозяйственной и внутрихозяйственной ирригационной сети к вегетационному периоду и по улучшению своевременной оплаты за ирригационные услуги РУВХ и АВП.

В целом проект достиг поставленных задач. В настоящее время подводятся итоги проделанной работы в рамках каждого компонента и готовится заключительный отчет проекта. К 31 декабря 2018 года будут завершены все мероприятия проекта, но в то же время ОРП работает над 2-й фазой проекта, в рамках которого, как ожидается, будет продолжена работа по компонентам.

С уверенностью могу сказать, что данный проект положительно повлиял на бенефициаров проекта, оказал существенную помощь ДВХиМ и его подведомственным организациям, областным и районным отделам поддержки АВП и самим АВП в укреплении их потенциала.

Пользуясь случаем, хочу поздравить всех работников водного хозяйства с наступающим Новым годом! Хочу всем пожелать крепкого здоровья, благополучия и больших достижений в труде. Пусть в нашей стране будет мир, процветание и прогресс!

С Новым годом!

Кыдыкбек Бейшекеев
Директор ОРП УНВР и УСПП

ЖАЛАЛ-АБАД РЕГИОНАЛДЫК СПАларды КОЛДОО ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ БӨЛҮМҮНҮН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ

Жалал-Абад облусунда суу пайдалануучулар ассоциацияларынын (СПА) жалпы саны 71ге, тагыраак айтканда Ала-Бука районунда 12, Аксы районунда 5, Ноокен районунда 14, Базар-Коргон районунда 10, Сузак районунда 13, Токтогул районунда 8, Тогуз-Торо районунда 6, Чаткал районунда 3кө жетип, 3030,6 км ички чарбалык сугат тармагын тейлөөнү жүргүзүп, 99 782 гектардан ашык сугат жерлер суу менен камсыздалып келүүдө.

Суу пайдалануучулар ассоциациясы – белгилүү бир сугат тармагын пайдалануу жана күтүү максатында, айыл чарба багытындагы сугат жерлерди сугат суу менен камсыз кылууда дыйкандардын кызыкчылыгы үчүн аракеттенген коммерциялык эмес уюм болуп эсептелет.

Мамлекеттик суу чарба мекемелери магистралдык, чарбалар аралык каналдарды тейлөө, аларды ремонттоо жана сууну суу булактарынан алуу, аны СПАнын аймагына чейин жеткирүү жумуштары менен аракеттенген уюм. Алар мурдагы колхоз-совхоздордун чегине чейин гана сугат сууну жеткирип берүүнү камсыз кылат жана ошого гана мамлекет тарабынан ирригациялык кызмат акысы үчүн каражат эсебинен 1 м^3 суу үчүн I–IV кварталдарда 1 тыйын, II–III-кварталдар үчүн 3 тыйындан кызмат акы алынат. Андан ары СПАлар дыйкандарга сугат суусун өз убагында жана тегиз жеткирүүгө милдеттенет. Ал үчүн СПАлар өкүлдөр жыйынында, жыл башында, бир жылдык бюд-

жетти кабыл алышат. Жыйында Суу чарба башкармалыгынан алынган сугат сууга жана СПАнын ички каналдарын оң абалда кармоону, өздүк курамынын айлык маянасын жана башка чыгымдарды кошкондо СПАда сугат сууга болгон кызмат акынын наркы аныкталат.

Негиздеп айтканда, 2002-жылдын 15-мартында чыккан Суу пайдалануучулар ассоциациялары жөнүндөгү мыйзамдын 22-беренесинде көргөзүлгөндөй, СПАда сугат сууга болгон кызмат акынын наркы СПАнын өкүлдөр жыйынында аныкталат. Ал эми, Кыргыз Республикасында сугат сууга болгон кызмат акыны төлөө, алган суунун көлөмүнө жараша аныкталганы менен көпчүлүк СПАда гектарына жана эгиндин

түрүнө жараша төлөп келүүдө. Мунун негизги себеби, СПАлардын ички каналдарындагы пайдалуу аракет коэффициентинин төмөндүгү, суу тосмолорунун жана суу өлчөөчү курулмалардын жетишсиздиги болууда. Жогорудагы оор абалды оңдоо максатында, Кыргыз Республикасынын Суу чарба жана мелиорация департаментинде СПАлардын ички чарбалык сугат каналдарын оң абалда кармап турууга мүмкүнчүлүктүн болбой жаткандыгын эске алып, СПАларды колдоону өнүктүрүү максатында Кыргыз Республикасында 2000-жылдан баштап Дүйнөлүк банктын «Ички чарбалык сугат» долбоору иштей баштаган. 2001-жылдын июль айынан баштап, Жалал-Абад облустук СПАларды колдоо бөлүмү, 2002-жылдан баштап Сузак, Ноокен, Базар-Коргон, Аксы, Ала-Бука, 2005-жылдан баштап Токтогул, Тогуз-Торо, Чаткал райондук СПАларды колдоо бөлүмдөрү иштеп келүүдө.

Тагыраак айтканда, облуста Дүйнөлүк банктын «Ички чарбалык сугат» долбоорунун талабына ылайык, өткөөл баскычтарды басып өткөн 23 СПАнын ички чарбалык каналдарын калыбына келтирүү иштери жүргүзүлдү. Долбоор башталгандан тартып 2018-жылга чейин 23 СПАнын ички чарбалык каналдары калыбына келтирилип, мамлекеттик комиссия тарабынан пайдаланууга берилди. Долбоор иштей баштагандан бери облуста СПАлардын ички чарбалык сугат каналдарын калыбына келтирүүдө 493,0 млн сомдук жумуш аткарылды. Облус боюнча 23 СПА-

нын 233,2 км каналы, 1420дан ашык ар кандай гидротехникалык курулмалар жана 188 даана суу өлчөөчү курулмалар курулган. Жогоруда жасалган жумуштардын натыйжасында облусубузда 25337 га жер сугат суусу менен туруктуу камсыз болгондугунан, дыйкандарыбыздын эккен эгиндеринин түшүмдүүлүгү бир топ жогорулады жана каналдардагы суунун жоголуусу азайды. Андан сырткары, ушул эле долбоордун алкагында 13 СПАга экскаватор жеңилдетилген 50%дык кайтарым менен берилди.

Ал эми, 2004-жылы чыккан Кыргыз Өкмөтүнүн № 234 токтомун турмушка ашырууда облустун аймагында 6 СПА Союзу түзүлүп, 1 СПА Союзу (Ала-Бука сугат суу) учурда толук кандуу иш алып барууда.

«Суу ресурстарын башкарууну жакшыртуу» долбоору аркылуу союзга 1 даана экскаватор, 1 даана араба жана трактор берилген. Азыркы мезгилде толук кандуу иш алып барууда.

2016-жылы «Улуттук суу ресурстарын башкаруу Фаза 1» долбоорунун алкагында өткөрүлгөн 3-республикалык конференциясында СПАларды колдоо, аларга көмөк көрсөтүү, уставга, мыйзамга өзгөртүүлөрдү киргизүү боюнча көйгөйлүү көп маселелер көтөрүлдү.

Учурда ишке ашырылып жаткан «Улуттук суу ресурстарын башкаруу Фаза 1» долбоору аркылуу СПАлардын көп маселелерин чечүүгө мүмкүнчүлүктөр түзүлүүдө.

Бүгүнкү күндө СПАлар тарабынан дыйкандарга суу берүүдө,

сугат сууга болгон кызмат акыны эсептөөдө жана чогултууда бир топ кыйынчылыктар орун алып келүүдө. СПАнын ирригациялык тармагында баардык суу пайдалануучуларга суунун көлөмүн өлчөп берүүгө мүмкүнчүлүк жок. Ошол себептен, сууну жеткирип берүүдөгү кызмат акыны гектарга алууга туура келип жатат. Андан сырткары, СПАларды өнүктүрүү үчүн облустук, райондук СПАларды колдоо бөлүмдөрү эл аралык донорлор менен да иш алып барууда. Облустун аймагында Евросоюз, Актед, ТАСК, ААК, АРИС, ФАО, ОБСЕ, СЭП, ЗКФ, ООНдун ар кандай долбоорлору менен тыгыз иш алып барууда. Бүгүнкү күндө СПАлардын Кеңештеринин мүчөлөрүн, дирекциянын мүчөлөрү дыйкандарды окутууга муктаж болууда. Облустук, райондук мамлекеттик администрациялар жана айыл округунун адистеринин колдоосу болмоюнча СПАларды өнүктүрүү мүмкүн эмес. Эгерде жалпы коомчулук суу пайдалануучулар ассоциацияларына колдоо көрсөтүп, дыйкандарыбыз сууга болгон төлөмдөрүн өз убагында төлөп турушса, СПАлар келечекте финансылык туруктуу ишканага айланып, дыйкандардын эгинине өз убагында жана жетишерлик деңгээлде сугат суу жеткирилсе, элибиздин түшүмү мол болуп, жашоосу жакшырмакчы деген ойдомун.

Алибек Таштанов
Жалал-Абад облустук СПАларды колдоо жана өнүктүрүү бөлүмүнүн башчысы

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ – ВЫБОР САМИХ ФЕРМЕРОВ-ЧЛЕНОВ АВП

Основной задачей Компонента 2 Проекта «Улучшение сельскохозяйственной производительности и питания» является оказание содействия 30 целевым АВП в разработке Планов сельскохозяйственного развития (ПСХР) на 2-х летний период, обучение АВП по темам подготовки ТЗ и управления контрактами на оказание консультационных услуг.

Планы сельскохозяйственного развития будут разрабатываться АВП, и определение приоритетов развития – выбор самих фермеров-членов АВП. В Планах закладываются меры по повышению сельскохозяйственной производительности фермеров-членов АВП, эффективному использованию земельно-водными и другими производственными (сорта, поголовье животных, хранение, переработка) ресурсами и улучшению доступа к рынкам.

После разработки и принятия Ассоциациями своих Планов, им будут выделены малые гранты в размере до 30 000 долларов США тремя траншами на реализацию этих планов. При этом, 10% гранта должны будут использованы на наем самими АВП консультационных услуг. Для этого АВП будут обучены правилам подготовки ТЗ, осуществлению закупок, управлению контрактами.

Международным консультантом С. Мартиновым, после изучения состояния сельского хозяйства в республике, НПА, АВП страны, с полевыми выездами, подготовлено Руководство для АВП по разработке ПСХР, включая и ТЗ на наем консультационных услуг, разработку технических спецификаций, правила закупок, организа-

цию тендеров, оценку технических и финансовых предложений.

14 сентября 2018 года на семинаре под председательством замдиректора ОРП У. Торогельдиева с участием специалистов министерств, ведомств, НПО С. Мартинов представил первый вариант проекта Руководства, который был обсуждён и внесены замечания, дополнения, по которым следует доработка с учетом высказанных комментариев.

На семинаре 17 и 18 октября 2018 года С. Мартинов представил доработанный проект Руководства, который был одобрен и одновременно проведен ToT для местных консультантов, содействующих консультационных компаний «Центр развития сельских муниципалитетов», Чуйская СКС, Центральноазиатская консультационная компания. На семинаре и ToT С. Мартинов привёл примеры из опыта ведения сельского хозяйства других стран, в частности, опыт организации кооперативов, агроприёмов повышения плодородия почв, вторичному использованию сельскохозяйственных машин, механизмов.

Планы сельскохозяйственного развития будут представлены Ассоциациями в ОРП для рассмотрения и утверждения. По условиям Всемирного банка, первые пять Планов должны быть направлены Всемирному банку для рассмотрения и утверждения.

В этот же период времени, «Центр развития сельских муниципалитетов» (ЦРСМ) в консорциуме с Чуйской СКС (по северу) и Центральноазиатская консультационная компания (ЦАКК, по югу) провели экспресс-оценку фермерских хозяйств в целевых АВП.

По её итогам по северу страны на основе ряда критериев были отобраны два АВП, с которыми, по предложению ЦРСМ, можно пилотно начать разработку ПСХР в АВП «Тасма-Каранар» Аксуйского района Иссык-Кульской области и АВП Уметалы Кеминского района Чуйской области. В каждом АВП была организована встреча с руководством АВП и инициативной группой из числа фермеров-членов АВП. Участники перечислили все важные для них проблемы, препятствующие развитию фермерских хозяйств. Выявлен стандартный перечень проблем, который характерен для подавляющего числа фермерских хозяйств, что свидетельствует о наличии системных проблем в политике развития сельского хозяйства. Это – нехватка почвообрабатывающей и других сельскохозяйственных машин, орудий и механизмов, непроведение анализа почв – основного средства сельскохозяйственного производства, слабое внедрение противоэрозионных агротехник, несоблюдение положенного комплекса агротехнических приёмов обработки почв. В части орошения – неравномерный полив, слабый учет воды, незнание норм орошения сельскохозяйственных культур. А также – нехватка качественных семян, удобрений, средств защиты растений, финансов.

Проблемы маркетинга (производство продукта, формирование цены, доставка до места и продвижение) назывались всеми фермерами, однако формулировалась как проблема отношений с перекупщиками, то есть очень узко. Это обусловлено низким экономическим и институциональным потенциалом фермерских хозяйств.

Встречи экспертов ЦАКК и фермеров АВП в южных областях

Для слабых фермерских хозяйств «горизонт» маркетинга заканчивается, так сказать, «на краю поля». Они не обладают достаточными знаниями и ресурсами, чтобы рассматривать задачи маркетинга шире. Планирование маркетинга, заходящего за «горизонт края поля», требует определенных знаний работы с коммерческой информацией, доступа к такой информации, знания источников и умения ее перерабатывать. Кроме того, выход на такие горизонты маркетинга требует ресурсов для покрытия неизбежных дополнительных издержек, что может быть достигнуто только через увеличение потенциала / масштаба фермерских хозяйств или их кооперирования / интеграции.

В итоге, с помощью консультантов ЦРСМ в двух пилотных АВП определены первоочередные проблемы, они же и приоритеты, подлежащие решению в ближайший 2-летний период:

1. Слабый учет воды.
2. Семена (низкое качество, слабая очистка).
3. Нехватка малых с/х машин.
4. Нехватка знаний по агротехнологиям сельскохозяйственных культур (зерновым, зернобобовым – чечевица, нут и пр.).

Наиболее предпочтительные решения приоритетных проблем:

1. Приобретение приборов учета воды (водомеры) на сумму 150 долл. США.

2. Приобретение качественных семян (пшеница и чечевица) на сумму 2000 долл. США для местного семенного фонда.

3. Покупка 2 сеялок на сумму 16 000 долл. США. Покупка борон дисковых на сумму 7800 долл. США.

4. Получение консультаций по агротехнологиям (пшеница, чечевица, садоводство).

Цены на вышеизложенные товары и услуги будут выяснены по ходу работы.

По итогам экспресс-оценки по югу страны на основе критериев предложены три АВП – АВП «Оби-Хаёт» в Базар-Коргонском районе Джалал-Абадской области, АВП «Таймонку» в Ноокенском районе Джалал-Абадской области, АВП «Кур-Таш» в Араванском районе Ошской области. В каждом АВП была организована встреча с руководством АВП и инициативной группой из числа фермеров-членов АВП, с выездом на поля. Основная цель встреч: 1. Оценить ситуацию с АВП, какие основные проблемы существуют

сегодня для фермеров и АВП в целом. 2. Оценить ситуацию с технической оснащенностью фермеров АВП и применяемых агротехнологиях. 3. Определить уровень знаний фермеров по выращиванию различных сельскохозяйственных культур, каким образом и какие удобрения применяют фермеры, используемые ими семена и саженцы, как фермеры борются с болезнями и вредителям различных культур.

Аналогичная работа по определению основных проблем, приоритетов развития и путей решения – в процессе работы.

В целях своевременного (февраль 2019 года) получения АВП малых грантов для подготовки весеннего сева 2019 года, параллельно с работой по завершению проекта Руководства по ПСХР, консультационные компании с 1 октября т. г. начали обучение и консультационную поддержку целевым АВП по разработке ПСХР и процедурам получения малых грантов.

Рысбек Апасов
Координатор компонента 2
«Сельскохозяйственные
консультационные услуги»
ПУСПП

ЫСЫК-КӨЛ ОБЛУСУНДАГЫ СПАлардын 2018-ЖЫЛДАГЫ ИШ АРАКЕТТЕРИ

Бүгүнкү күндө СПАлар айыл чарба экономикасын өнүктүрүүдөгү алдынкы тармактардын бири болуп эсептелет. Бул багытта СПАлар олуттуу иштерди аткарып, дыйкандарга өз убагында коромжусуз суу жеткизип, өздөрүнө тиешелүү каналдарды, курулмаларды өз деңгээлинде кармап турууга жетишти. Практика көрсөткөндөй, жакшы иштеген СПАларга дыйкандар ишенип, алар суу менен өз убагында камсыз болорун билишип, эртенки күнү суу болбой калат деп тынчсызданышбайт.

Дыйкандар СПАлар түзүлгөнгө чейин сууну уруксатсыз каалагандай алышып чыр-чатактар болуп келсе, ушул тапта бир тартипке келип, дыйкандар үчүн жоопкерчилик маселеси өзгөрдү. СПАлардын облустук, райондук бөлүмдөрүнүн адистери тарабынан СПАлардын мыйзам негизинде иштеши үчүн көп иштер жүргүзүлүп жатат.

Ысык-Көл облусунда 66 СПА түзүлгөн. Алар төмөндөгүлөр (1-таблица).

Быйылкы 2018-жылга, облуста СПАлардын жазгы сугат иштерине дыйкандарга үзгүлтүктүз суу берүү иш планы түзүлүп, облус боюнча 5,468 млн сомго иштер пландаштырылып, 5,770 млн сомго иштер аткарылды (2-таблица).

Мындан тышкары, Бүткүл дүйнөлүк банктын каржылоосу менен Жети-Өгүз районунун «Кашка-Суу» СПАсында ички сугат тармактарын калыбына келтирүү иштерине 47,619 млн сом пландаштырылып, бүгүнкү күндө толугу менен бүткөрүлдү. Ушул эле райондо Белсовхоз СПАсында (Оргочор айыл өкмөтү) ушул жылы ички сугат каналдарын калыптандыруу иштери башталды. Долбордун наркы 128 млн 634 миң сом. СПАнын каналдарын

Ал эми, Тоң районунда «Ала-гөз-Каба» СПАсында ички сугат тармактарынын калыптандыруу иштерине 60,292 млн сом пландаштырылып, бүгүнкү күндө 93% иштер аткарылды. 2019-жылдын февраль айында курулуш иштеринин бүтүшү пландаштырылууда.

Ошондой эле, Ак-Суу районундагы Тасма-Каранар СПАсында ички сугат тармактарын калыбына келтирүү иштери планга киргизилип, долбоорлоо иштери бүтүп, 2018-жылы сентябрь айында башталды. Бул долбоордун наркы 51 млн сом.

Бүгүнкү күндө 2019-жылдын сугат мезгилине даярдоо максатында бүт СПАларда каналдардын курулмалардын сапатын текшерип оңдоо, калыбына келтирүү пландары даярдалып бүттү.

1-таблица

№	Райондун аталышы	СПАлардын саны	Жалпы облус боюнча сугат аянты	Тейлеген сугат аянты	%-ы
1	Ак-Суу	15	39494	33608	85
2	Жети-Өгүз	13	42646	34907	82
3	Ысык-Көл	13	32245	18800	59
4	Тоң	13	20102	18118	90
5	Түп	12	22324	14559	65
	Жалпы:	66	156811	119992	77

2-таблица

Жасалган иштер	План	Аткарылган		%
Ашар ыкмасы менен тазалоо	423,2 км	437,2 км	2418,05 миң сом	103
Механикалык жол менен тазалоо	53,7 км	56,6 км	1135,6 миң сом	105
Бетон каналдарды ремонттоо	93,5 км	107,5 км	1091,2 миң сом	115
Гидропосттордун ремонту	39 даана	40 даана	129,2 миң сом	103
Гидротехникалык курулмаларды ремонттоо	232 даана	240 даана	995,9 миң сом	103

калыбына келтирүү иштери 2020-жылы октябрь айында бүткөрүлөт. Бүгүнкү күндө 26 млн 063 миң сомго иштер аткарылды. Бул долбоордун подрядчиги «Ош-Имппульс» ЖЧКсы.

Дүйнөлүк банктын эсебинен алынган 6 экскаватор ички чарбалык каналдарды тазалоого колдонулуп жатат.

Мындан тышкары Кумтөр ишканасынын жардамы менен көп

алгылыктуу иштер аткарылды. Айта кетсек, Жети-Өгүз району боюнча 2014–2018-жылдар аралыгында 105,6 км жер каналдары, 10 БСР тазаланды. Тоң району боюнча 2018-жылы Кумтөр ишканасынан ирригация тармагына 10 млн сом бөлүнгөн. Бул акчага 240 лоток түшүрүлсө, Коңур-Өлөң СПАсында 5 суу бөлүүчү курулма курулуп, Досой-Ата СПАсында 1 БСР тазаланат.

Тоң районунда «Демилге» СПАсынын алкагында 8,4 млн доллардык ирригацияларды жандандыруу боюнча капиталдык курулуштар башталды. 500 га жаңы сугат жерлери ишке кирет. Бул иштер Кытай мамлекетинин каражатына жасалып жатат. Аткарыла турган иштерди Кытай мамлекетинин фирмасы жасоодо.

Ушундай эле иштер Кытай Эл Республикасынын жардамы менен Ысык-Көл районунун «Кара-Ой» СПАсында жүргүзүлүп жатат. Бул жерде Союз убагында бүтбөй калган сыйымдуулугу 700 миң м³ түзгөн чоң суу сактагычты куруу иштери башталды.

2020-жылы бул суу сактагыч ишке кирсе, «Кара-Ой» СПАсында да жаңы жерлер өздөштүрүлүп, «Кара-Ой» СПАсы толук кандуу иштей баштайт.

Райондордо СПАлардын колдоо бөлүмдөрүнүн адистери менен чогуу СПАларды окутуу иштери боюнча иш планы каралып, окуу курстары өз убагында өткөрүлүп жатат. Окуу процесси абдан чоң кызыгууну пайда кылуу менен дыйкандардын андан ары иштешине чоң өбөлгө түзүүдө.

Окуу курстарына чакырылган СПАнын Кеңештеринин жана дирекцияларынын мүчөлөрү СПАнын идеясына толук ишенип, суу тармагында болгон жумуштарга жаңыча көз караш менен карап

калышты. Башкача айтканда эн эле биринчиден алар суунун баалуулугун сезишти.

Ассоциациялардын иштерин эффективдүү координациялоо максатында облустук, райондук масштабда штабтар түзүлүп, штабдын курамына жергиликтүү администрациянын орун басар-

лары, суу чарба мекемелеринин, СПАлардын колдоо бөлүмдөрүнүн жетекчилери, айыл өкмөттөрү киришти. Жүргүзүлүп жаткан иштер газетага жана телевидениеде чагылдырылып турду.

Биздин жүргүзүп жаткан иштерибизге Суу чарба департаменти, Дүйнөлүк банктын долбоорлорун

Белсовхоз СПАсындагы калыптандыруу иштеринин жүрүшү

Ак-Суу районунун Жайылма-Шапак СПАсындагы жылдык отчеттук жыйыны

ишке ашыруу бөлүмү, облустук, райондук администрациялар, суу чарба башкармалыктары, айыл өкмөттөрү тарабынан чоң жардамдар көрсөтүлүүдө.

Ушул иштерди алдыга жылдыруу максатында Жети-Өгүз районунун «Шатылы» СПАсынын алкагында чоң Республикалык 2 күндүк семинар өткөрүлдү. Бул семинарга бүт облустан өкүлдөр келишип, иш-чарага катышып кетишти. Мындан сырткары, Дүйнөлүк банктын долбоорлорун ишке ашыруу бөлүмүнүн адистери Бишкекте семинарларды жана окуу курстарын жыл сайын өткөрүп, СПАлардын иштерин алга жылдырууга чоң өбөлгө түзүлүүдө.

Быйылкы 2018-жылдын аба ырайынын шартына жараша, тоодогу мөңгүлөр, карлар кеч эригендигине байланыштуу өзөндөргө июль айынын 15инен тартып суу келе баштады. Суунун жетишсиздигине байланыштуу кезек менен (водооборот) сугаруу киргизилген.

Ушундай кыйынчылыктарда райондордо гидрографиялык принципте коомдук башталыштагы сугат тармагын башкаруу кеңештеринин иштери чоң мааниге ээ болду.

Ысык-Көл облусунун батыш тарабы (Тоң жана Ысык-Көл райондору) жер шарты боюнча таштак жерлер жана суу ресурстары аз, жаан-чачын да аз көлөмдө түшөт. Ушуга байланыштуу Союз убагында 400гө жакын сугат скважиналар курулуп, дыйкандарды суу менен камсыз кылып келген. Бүгүнкү күнү 90% скважиналар керектен чыгып, иштебей калган. Акыркы 10 жылдагы климаттын өзгөрүшүнөн улам, өзгөчө сугат сууга болгон тартыштык күч алууда. Ушундай убакта сугатты жер бети менен сугаруу жакшы натыйжа бербей тургандыгы белгилүү.

Ошондуктан бул жерлерде тамчылатып сугаруу ыкмасын колдонуу чоң натыйжа берет. Акыркы 5 жылдан бери ушул ишке чоң көңүл бурулууда.

Бүгүнкү күндө облус боюнча тамчылатып сугаруу эл ичинде чоң кызыгууну жаратууда. Азыр облус боюнча 400 га суу жетпеген таштак жерлерге алма, өрүк жана башка бактар тигилип, тамчылатып сугаруу ыкмасына өттү. «Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана тамак-ашты жакшыртуу» долбоорунун алкагында тамчылатып сугаруу боюнча 3 жолу чоң семинарлар өткөрүлүп, бүгүнкү күндө кызыккандар көбөйдү. Бул ишти мындан ары да алдыга жылдырууга көп аракеттер жумшалат жана бул ишти ишке ашыруу маселесине өкмөт да кызыктар болуш керек деген ойдомун.

Жогоруда айтылып кеткен жетишкендиктерден тышкары Ысык-Көл облусу боюнча айрым көйгөйлүү маселелер да бар. Аларга:

1. Түп районунда 12 СПАнын алтоо бүгүнкү күндө иштебейт. Жаан-чачын көп жааган район болгондуктан, сууга көп көңүл бурбайт. Союз убагында ушул райондо 40–60 центнерден арпа, буудай алышса, бүгүнкү күнү гектарынан 15–25 центнерден түшүм алышып, эл ошого ыраазы болуп отурушат. Дыйкандар сууну ички-чарбалык каналдардан алгандыктан, СПАлардын штатын кармаганга акча бөлүнбөйт. СПАлардын дирекциясынын маянасы 2,5–3,0 миң сом болгондуктан, эч кимдин иштегиси келбейт. Ысык-Көл районунун батыш өрөөнүндө жаан-чачын көп болбойт. Тоодон түшкөн суу июль айында токтойт, анча-мынча суу булактардан түшөт, ал жетишсиз. Союз убагында ушул өрөөндө 200дөн ашык

скважиналар иштеп, чачыратып (дождевальная техника) сугаруу ыкмасы менен жерлерди сугарышчу. Бүгүнкү күндө ал скважиналар керектен чыгып, иштебейт. Дыйкандардын алган эгиндери 15 центнерден ашпайт.

2. Облус боюнча дыйкандардын чоң көйгөйү бул өндүрүрүлгөн продукцияларын өз убагында сата алышпайт. Себеби ортомчулар алышып, дыйкандар тараптан кеткен чыгымдар актабай калууда. Кыскасы маркетингдик кызматтар жок.

3. Алынган жеңилдетилген кредиттердин кайтарымы начар. Бул тарапта көп түшүндүрүү иштери жүрүп жатса да, толук кандуу өндүрүү иштери ишке ашпай жатат.

4. Өкмөт тарабынан СПАлардын материалдык техникалык базасын чыңдоо керек.

Эң акыркысы СПАларды колдоо бөлүмдөрүнүн адистеринин маянасы абдан аз айына 4,0–4,5 миң сом. 2 жылдын ичинде облус боюнча 6 адис жумуштан кеткен. Бул облус боюнча 50%ды түзөт. Ушундай көйгөйлүү маселелерге карабай ишти алга жылдырууга аракет кылып келүүдөбүз.

Жыйынтыгында айтаарым, 2–3 жылдын ичинде өлкөбүз өнүгүп, СПАлардын келечеги кең болооруна ишенем.

Алдыда жаңы 2019-жыл келе жатат.

Баарыңыздарды алдыда келе жаткан Жаңы жыл майрамыңыздар менен куттуктайм! Сиздерге чоң ийгилик, ден соолук, элибизге ынтымак, арыктарыбызга суу толуп, түшүмүбүз мол болуп, кырманьбыз түшүмгө толсун!

**Тынчбек Казакбаев
Ысык-Көл облустук
СПАларды колдоо
бөлүмүнүн жетекчиси**

НАРЫН РЕГИОНАЛДЫК СПАларды КОЛДОО ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ БӨЛҮМҮНҮН ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИ

Нарын облусунун аймагындагы 51 СПА юридикалык каттоодон өткөн. Облус боюнча жалпы 120480,3 гектар сугат аянты бар, анын ичинен 70814 гектарын СПАлар ээлейт, башкача айтканда СПАлар облус боюнча жалпы сугат аянтынын 61% тейлеп келишүүдө. Нарын облусу боюнча СПАлардын тейлөөсүндө жалпы 1874,3 миң км ички чарбалык каналдар, анын ичинен 1507,3 миң км жер каналдар, бетондолгон каналдар 15,3 миң км, Г-тибиндеги каналдар 89,9 миң км, лотоктор 249,9 миң км, 2027 даана гидротехникалык курулмалар, 59 даана башкы суу алуучу курулмалар, 105 даана суу ченөөчү курулмалар, 36 даана суткалык жана декадалык жөнгө салуу бассейндери, 1249 даана суу бөлүштүргүч, 7 даана селедук, 177 даана ар кандай суу тосмо курулмалары, 24 суу коё берүүчү курулма, 305 көпүрө жана 20 акведук бар.

2017-жылдын күз, 2018-жылдын жаз айларына Нарын облусу боюнча 51 СПАда ички чарбалык каналдарды сугат мезгилине даярдоо боюнча пландар түзүлгөн. План боюнча жалпы 7489,0 миң сомго оңдоо иштери каралган. Иш жүзүндө 2018-жылга 7644,6 миң сомго жумуштар аткарылды. Анын ичинен, каналдарда оңдоо иштерин жүргүзүү план боюнча 42,2 км же 431,5 миң сом болсо, иш жүзүндө аткарылганы 44,38 км же 610,8 миң сомду түздү. Каналдарды механизм менен тазалоо иштери план боюнча 15,6 км же 870,5 миң сом болсо, аткарылганы 12,7 км 844,3 миң сомду түздү. План боюнча ашар жолу менен 251,1 км же 5534,5 миң сомдук иштер каралса, аткарылганы 257,7 км кол

күчү менен тазаланып 5598,0 миң сомдук жумуштар аткарылды. Мындан сырткары, план боюнча 16 суу ченөөчү курулмада 36 миң сомдук оңдоо иштери каралган, иш жүзүндө 11 миң сомго 15 даанасы оңдолду. 22 миң сомго 6 кө-

пүрө оңдоо каралса, аткарылганы 4 же 18 миң сомдук иштер аткарылды. План боюнча 143 даана же 594,5 миң сомго ар кандай гидротехникалык курулмаларды оңдоо каралса, иш жүзүндө 135 даана ГТК же 562,5 миң сомдук оңдоо

иштери жүргүзүлдү. Жалпы облус боюнча ички чарбалык каналдарды сугат мезгилине даярдоого 7043 адам, 20 трактор, 11 экскаватор жана 57 машина тартылды.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, облус боюнча 51 СПА каттоодон өткөн. Ушул СПАлардын ичинен 25 СПАнын иштери жакшы, ал эми 20 СПАнын иштери канаттандыраарлык, 6 СПАнын иши канаттандыраарлык эмес болуп келүүдө, мунун негизги себептеринин бири дыйкандар арасында түшүнбөстүк жана пикир келишпестик, кадр маселелери, айыл өкмөттөрдүн СПАларга карата кайдыгер кароосунан келип чыгууда.

Нарын облустунда 2018-жылдын 9 ай ичинде төмөндөгү темалар боюнча СПАнын мүчөлөрүнө кеңештер берилди:

1. Жалпы административдик жана финансылык башкаруу боюнча – 768 адам.
2. Инженерия боюнча – 904 адам.
3. Чыр-чатактарды чечүү – 76 адам.
4. СПАларды түзүү жана өнүктүрүү – 290 адам.
5. Суу пайдалануу – 80 адам.
6. Мониторинг жүргүзүү жана баа берүү – 107 адам.
7. Кредиттерди кайтаруу жана финансылык башкаруу – 697 адам.
8. СПАнын жалпы өнүгүүсү боюнча – 690 адам.
9. СПАда чогулуштарды өткөрүү – 255 адам.
10. Ирригациялык инфраструктураны башкаруу жана активдерди башкарууну пландоо – 65 адам.
11. СПАнын укуктук негиздери – 70 адам.
12. СПАда реабилитация иштери боюнча – 4 адам кеңеш алышты.

Райондук жана облустук СПАларды колдоо бөлүмүнүн адистери тарабынан жалпы Нарын облусу боюнча 3590 СПА мүчөлөрүнө жогорудагы темалар боюнча консультациялык жардамдар көрсөтүлдү.

Борбордук СПАларды колдоо бөлүмү тарабынан бекитилген окутуу пландын негизинде 2018-жылдын 9 ай ичинде Нарын регионалдык СПАларды колдоо жана өнүктүрүү бөлүмүнүн СПАларды окутуу боюнча адистери тарабынан 9 ай ичинде облустун аймагындагы жалпы 32 СПАга төмөндөгү 5 тема боюнча окуулар жүргүзүлүп, жалпы 432 адам окуудан өттү. СПАны жалпы жана финансылык башкаруу боюнча 13 СПАда – 176 адам, Коомдук суу чарба Кеңешинин ролу жана функциясы боюнча 1 СПАда – 10 адам, Айыл чарба өсүмдүктөрүн иштетүү, агротехниканын негиздери боюнча 8 СПАда – 101 адам, суу ресурстарын башкаруу, сууну ченөө чыгымын эсептөө 4 СПАда 50 адам, ички чарбалык ирригациялык жана дренаждык системаны эксплуатациялоо жана техникалык тейлөө 6 СПАда – 95 адам, жалпы темалар боюнча 432 СПАнын мүчөлөрү окуулардан өтүштү.

Жалпы Нарын облусу боюнча 2018-жылдын сугат мезгилине карата сугат аянттарын сугат суусу менен камсыз кылуу үчүн жалпы план боюнча 292909 миң m^3 суу алуу каралган, иш жүзүндө 237283 миң m^3 суу алынды, мунун ичинен план боюнча өзөндөрдөн 241558 миң m^3 каралса, иш жүзүндө 173536 миң m^3 суу алынып, сугарылган аянт 83837 миң гектарды түздү. Ал эми Райондук суу чарба башкармалыгы (РСЧБ) аркылуу түзүлгөн келишимдер боюнча 51351 миң m^3

суу 488,634 миң сомго каралган болсо, факт жүзүндө 63746,7 миң m^3 же 635,877 миң сомго суу алынып сугарылган аянт 25247 гектарды түздү. Жалпы облус боюнча 109083 гектарды түзүп, сугаттын саны 2,07 түздү, биринчи сугаттан 52634 гектар жер өткөрүлдү. СПАлар тарабынан алынган сууга РСЧБга 01.01.2018-жылга карата 600,480 миң сом төлөнүп берилди. СПАлардын карызы 35,480 сомду түздү. Азыркы учурда СПАларда күзгү ным топтоо сугат иштери жүргүзүлүүдө. Облус боюнча план боюнча 66,97 млн m^3 суу 31940 га каралса, азыркы убакта 8,492 млн m^3 суу берилип, муну менен 5579 га сугарылды.

Ал эми калыбына келтирүү иштери тууралуу айта кетсем, 2006–2015-жылдар аралыгында жалпы «Ички чарбалык сугат-1» «Ички чарбалык сугат-2» жана «Ички чарбалык сугат долбоорунан кошумча каржылоо» долбоорлору аркылуу жалпы 51 СПАнын ичинен 14 СПАда кайра калыбына келтирүү жумуштары 183,958 млн сомго жүргүзүлдү. Кайра калыбына келтирүү жумуштарына 2018-жылга карата «**Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана тамак-ашты жакшыртуу**» долбоорунун алкагында Жумгал районундагы Токтомуш СПАсынын ички чарбалык сугат тармактарын калыбына келтирүү иштери 2018-жылдын 1-сентябрынан башталды. Азыркы убакта башкы суу алуучу курулма, тундургуч, суу алып өтүүчү каналдын курулушу жүрүп жатат. Ушул эле долбоордун алкагында Ат-Башы районундагы Баш-Келтебек СПАсынын ички чарбалык каналдарын калыбына келтирүү боюнча иштерине 2018-жылдын 12-ноябрында тендер жарыяланып, жаз алды менен калыбына келтирүү иште-

ри башталмакчы. Азыркы учурда Кочкор районундагы Кара-Күңгөй Үкөк Суу СПАсында инженердик долбоорлоо иштери жүрүп жатат. Ал эми, Ак-Талаа районундагы Талаа-Булак СПАсын долбоорго киргизүү боюнча ички чарбалык сугат тармактарына анализ жүргүзүлүүдө.

Ал эми, Нарын районундагы Үч-Нура-2005 СПАсын долбоордун алкагында калыбына келтирүү программасына киргизүү каралган, бирок СПАнын жалпы чогулушунун чечими менен калыбына келтирүү иштеринен баш тартышып, техникалык кредит алууга макулдуктарын беришти. Долбоорду ишке ашыруу бөлүмү аркылуу Нарын районундагы Үч-Нура-2005 жана Жумгал районундагы Токтомуш СПАсы техника алуунун алдында турат.

Курулуш жана техникалык кредиттер боюнча айта кетсем, 2006–2015-жылдары Кыргыз Республикасынын аймагында Дүйнөлүк Банк тарабынан ички чарбалык сугат тармактарын кайра калыбына келтирүү иштери жүргүзүлгөн. Анын ичинде, Нарын облусу боюнча жалпы 14 СПАда ички чарбалык сугат тармактарын калыбына келтирүү иштери аткарылган. Мындан сырткары, СПАлар тарабынан техникалык насыя менен авто унаа, офистик мебель, компьютердик жабдыктар, ксерокс, суу өлчөөчү жабдыктар 100 пайыздык кайтарым шарты менен алынган. Бул биздин облус боюнча жана андагы СПАлар үчүн жакшы жетишкендиктер болгон. Азыркы убакта ички чарбалык каналдарды калыбына келтирүүгө жумшалган каражаттын 25% жана 100% кайтаруу шарты менен техникалык насыяларды кайтаруу иштери жүргүзүлүүдө. Бул боюнча ар бир райондук мамлекеттик

администрация башчыларына кат менен кайрылып, карыздарды өндүрүү боюнча СПАлардын чогулуштарында, эл менен жолугушууларда түшүндүрүү иштери улантылууда. Алынган кредиттердин кайтарымы СПАлардын мүчөлөрү тарабынан убагында кайтарылбагандыктан, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2013-жылдын 2-октябрында № 548 токтом кабыл алынган. Бул токтомдо төлөнүүчү насыялардын мөөнөтү 01.01.2014-жылдан 31.12.2023-жылдарга узартылган. Эгерде СПАлар аркылуу алынган насыялар 01.01.2014-жылдан 01.12.2017-жылга чейинки аралыкта толук төлөнүп берилсе, буга чейинки төлөнбөгөн пайыздары кыскартылаары каралган. 01.05.2018-жылга карата жалпы кайтарылуучу (калыбына келтирүү иштеринин 25%, техникалар 100%, техникалык кредит 50%) баардык суммасы 44,807397 млн сом болсо, азыркы учурга 01.11.2018-жылга 7818,835 миң сом же 17% аткарылды. Өткөн жылдын ушул айы менен салыш-

тырсак, 1620, 845 миң сомго көп кайтарылды. Алынган кредиттерди төлөө үчүн Айыл Өкмөттөрү гарант болуп беришкен. СПА мүчөлөрү дагы төлөө үчүн келишимдерге кол коюп беришкен, бирок төлөөгө келгенде ар кандай шылтоолор менен төлөбөй келишүүдө. Насыяларды кайтарууда жергиликтүү бийликтин өкүлдөрү жардамдарын берип турушса, жакшы жылыштар болоор эле. Жергиликтүү бийлик көмөк көрсөткөн жерде СПАлардын кайтарымдарынын көрсөткүчтөрү жакшы боло баштады. Алсак, Нарын районундагы Эмгек-Талаа айыл өкмөтүнүн жардамы менен Каджырты СПАсынын директорунун чоң аракетинин алдында СПАдагы насыялар 50 пайызга өндүрүлдү. Ак-Талаа районундагы Жерге-Тал айыл өкмөтүнүн башчысынын жардамы менен СПАга жардам ирээтинде 2 мопед алынып берилди, мүмкүнчүлүктөрүнө жараша насыялык төлөмдөрдү кайтара баштады. Нарын районунда насыяларды кайтаруу боюнча Тешик-Суу, Каджырты СПАларында насыяларды

руу агенттигинин Нарын облустундагы өкүлү, Ак-Талаа, Ат-Башы, Жумгал, Кочкор жана Нарын райондорунун агрардык өнүктүрүү башкармалыктарынын башчылары, райондук жана облустук суу чарба башкармалыктарынын башчылары, насыя алган СПАлар жана тиешелүү айыл өкмөт башчылары, райондук СПАларды колдоо бөлүмүнүн адистери катышышты.

Ушул эле багытта 2018-жылдын 24–27-октябрында Нарын областунун баардык райондорунда Дүйнөлүк банктын жардамын алган СПАлардын директорлору, бухгалтерлери айыл өкмөт башчылары, райондук агрардык өнүктүрүү башкармалыктарынын өкүлдөрү, РСЧБнын башчыларынын, мамлекеттик бюджеттик кредиттерди башкаруу боюнча агенттигинин Нарын облустундагы жана райондогу өкүлдөрүнүн катышуусунда «Улуттук суу ресурстарын башкаруу Фаза 1» долбоорун ишке ашыруу бөлүмүнүн директорунун орун басары У. Төрөгелдиевдин жана ушул СПАларды институционалдык өнүктүрүү боюнча координатору К. Жаанбаевдин катышуусунда райондук деңгээлде жыйындар өткөрүлдү. Жыйынтыгында, ар бир райондо насыялардын кайтарымын жакшыртуу боюнча токтом кабыл алынды. Ушул токтомдун негизинде Өкмөттүк деңгээлде токтом кабыл алынып, жергиликтүү бийлик өкүлдөрүнө насыялардын кайтарымын жакшыртуу милдеттендирилсе, жакшы жылыштар болот деген ойдомун.

кайтартуу графиктери (мөөнөтү, төлөнүүчү суммасы) көрсөтүлгөн билдирүүлөр ар бир суу пайдалануучуларга таратылып берилип, ошону менен катар эле түшүндүрүү иштери жүргүзүлүүдө.

2018-жылдын 22-февралында Суу чарба жана мелиорация Департаментинин СПАларды колдоо жана жөнгө салуу бөлүмүнүн жана «Улуттук суу ресурстарын

башкаруу Фаза 1» долбоорунун адистеринин катышуусу менен Дүйнөлүк банктын «Ички чарбалык сугат» жана «Ички чарбалык сугат долбооруна кошумча каржылоо долбоорунун алкагында алынган курулуш жана техникалык насыялардын кайтарымын жакшыртуу боюнча семинар жолугушуу болуп өттү. Семинарда бюджеттик кредиттерди башка-

Элмира Жунусалиева
Нарын регионалдык
СПАларды колдоо жана
өнүктүрүү бөлүмүнүн башчысы

ЖАЛАЛ-АБАД РЕГИОНАЛДЫК СПАларды КОЛДОО ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ БӨЛҮМҮНҮН ЖҮРГҮЗҮП ЖАТКАН ИШТЕРИ

Жалал-Абад областук СПАларды колдоо бөлүмүнүн окутуу боюнча адистери СПАлардын ишмердүүлүгүн жакшыртуу үчүн ар кандай темадагы окутууларды, консультацияларды өткөрүп келет. Айта кетсек; «СПАларды административдүү башкаруу, аймактык өкүлдөрдүн иш-аракеттерин жакшыртуу, суу чарба кеңештеринин иш-аракетин жакшыртуу, суу пайдалануучулар ассоциациялары менен жергиликтүү башкаруу органдарынын жана райондук суу чарба башкармалыктарынын өнөктөштүгү, мониторинг жана баалоо, СПАлардын деңгээлинде сууну башкарууну өркүндөтүү, СПАларда ирригациялык инфраструктураларды башкаруу, эксплуатация жана техникалык тейлөө жана сууну эффективдүү пайдалануу» боюнча окутуулар жана консультациялар.

Ошондой эле Жалал-Абад облустук СПАларды колдоо жана жөнгө салуу бөлүмү тарабынан миндеген суу пайдалануучуларга, дыйкандарга сууну эффективдүү пайдалануу боюнча ар түрдүү темадагы түшүндүрүү иштери жүргүзүлүп келет. Бүгүнкү күндө суу пайдалануучулардын сугат сууга болгон түшүнүгү кыйла өзгөрүүдө. СПАлардын башкаруу жана аткаруу органдарынын билим деңгээли, сууга болгон көз карашы өнүп-өсүүдө.

СПАлардын арасында Республикалык деңгээлде облустар арасында тажрыйба алмашуу иш-чаралары да өткөрүлүп келүүдө. Үйрөнгөн тажрыйбаларды СПАлар өздөрүнүн ишинде колдонушуп, тажрыйба алмашуу өздүк иш алып барууну жакшыртууга чоң түрткү болду десек жаңылышпайбыз.

Эгерде Жалал-Абад облусуна эл аралык донорлор тарабынан көрсөтүлгөн жардамдар тууралуу айта кетсек, 2005-жылдан баштап облустагы СПАлар ЮСАИД, Мерсико, ВПП ООН, ПРООН, ГИЗ, АКТЕД, СЭП, ТАСК, ОБСЕ, Евросоюз, Еврокомиссия аттуу эл аралык уюмдар менен иштешип, көптөгөн каналдарын бетондошуп, гидротехкурулмаларын жана офистерин курушуп, ал тургай

офистериндеги оргтехникалары менен мебелдерин жаңылап алышты.

ЮСАИД долбоору аркылуу Базар-Коргон районундагы Тамчы-Булак, Мырза-Суу, Тойчубек-Чек; Ноокен районундагы Шайдан-Кара-Үңкүр, Таймөнкү СПАлары офистерин куруп алышса, Тамчы-Булак СПАсы бир даана экскаватор алды.

Республикада биринчилерден болуп Базар-Коргон районундагы

Кашка-Суу СПАсы өз каражаты менен 2016-жылы Акман айыл өкмөтүнөн 0,03 га жер алып, СПАнын офисин куруп бүтүрдү. Бул СПАлар ишин жакшы алып барып, аз да болсо өнүгүп жатканын тастыктайт.

Дүйнөлүк банктын эсебинен каналдарды кайра калыбына келтирүү иштери аяктагандан кийин,

каналдардагы коромжу суулар азайып, сууну башкаруу жакшырып, дыйкандарга өз убагында, керектүү өлчөмдөгү сууну жеткирүү жакшырды.

Республикабыздагы СПАларды колдогон Бүткүл дүйнөлүк банка жеңилдетилген кредит берип колдогону үчүн, аларга ыраазы болуп, төмөнкү ыр да жаралды.

Жер энеге суу керек!

Өлкөбүздө реформалар башталып,
Ички чарба каналдары ташталып.
Токтом чыгып СПАларды түзгөн соң,
Колдоо үчүн Банк да келди баш багып.

Жер энинин кан тамыры үзүлүп,
Суу бере албай каналдары бузулуп.
СПАларды колдоо учун айылда,
«ИЧС» деп долбоорлору түзүлүп.

Консультанттар сабактарын беришти,
Эл түшүнүп жыйынтыкка келишти.
Колдоо бөлүм, долбоорчулар биригип,
Муктаж жерге долбоор жазып киришти.

Суу чарбада чоң бурулуш башталды,
Эски ыкма биротоло ташталды.
Каралбастан жетим калган тармакты,
Калыбына келтирүүлөр башталды.

СПАлар да бутка туруп торолду,
Коромжу суу каналдарда жоголду.
Мурдагыдай казык кагып, чым баспай,
Бетондолуп, дарбазалар оңдолду.

Чоң ыракмат Бүткүл дүйнө банкына,
Ошол банктын ИЧСтеги калкына.
Биз эле эмес дүйнө эли ыраазы,
Жеңилдеткен кредиттин шартына.

Абжапар Турдуматов
Базар-Коргон районунун
СПАларды колдоо бөлүмүнүн
башкы адиси

2018-ЖЫЛДАГЫ ТАЛАС ОБЛУСУНДАГЫ СПАлардын ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИ

Бүгүнкү күндө ички чарбалык каналдарды калыбына келтирүү максатында Дүйнөлүк банктын Суу чарба жана мелиорация департаментинин алдындагы долбоорлорду ишке ашыруу бөлүмү тарабынан облус боюнча төмөндөгү иштер жүргүзүлүүдө.

Талас районундагы «Талды-Булак» СПАсында 19 992 915 сомго калыбына келтирүү иштери жүргүзүлүп, быйылкы вегетация мезгилинде суу дыйкандарга талашсыз берилип турду. Бекмолдо айыл аймагындагы «Бекмолдо» СПАсынын карамагындагы суткалык жөнгө салуу бассейни 500 000 сом өлчөмүндөгү каражатка подрядчиктин жардамы менен толук тазаланды жана 0,7 км ички чарбалык каналдар механикалык жол менен тазалоодон өттү.

Ал эми **Бакай-Ага районундагы** «Жалпак Тил» каналынын 12 чакырымы райондук администрация башчысы-аким Ч. Төрөкуловдун көзөмөлү менен механикалык тазалоодон өтүп, бул ишке 480,0 миң сом өлчөмүндөгү акча каражаты сарпталды. Ошондой эле бүгүнкү күндө, Күмүш-Суу СПАсынын каналы стимулдук гранттын эсебинен 3,6 млн сомго оңдолууда. Шадыкан айыл аймагында «Суу Өмүр» СПАсы жергиликтүү каражаттын эсебинен 500 000 сомго 1 даана суткалык жөнгө салуу бассейни (СЖСБ) тазаланды. Акназар айыл аймагына караштуу «Оготур-Чоң» СПАсында «Бакубат-Талас» фондунун каражаты менен 2 700 000 сом өлчөмүндөгү каражатка 1 даана СЖСБ тазаланса, «Чоң-Арык» СПАсы 37 000 сомго эки шлюз орнотушуп, суу менен дыйкандарды үзгүлтүксүз камсыз кылып келүүдө. Оро айыл өкмөтүнө караштуу «Элдан Суу» СПАсы 750 000 сом өлчөмүндөгү каражатка 1 даана СЖСБны тазалагып, толугу менен ишке берди. Боо-Терек айыл аймагындагы 2 даана СЖСБы тал-терек-

терден 18 000 сомго тазаланып, вегетацияга даярдады, ошондой эле «Кызыл-Бакыр-Суу» СПАсы 10 000 сомго 0,5 км аралыктагы каналдарын механикалык тазалоодон өткөрдү. Ошондой эле, «Таш-Кечүү-Суу» СПАсы 1,5 км каналын 45 000 сомго, «Баркы-Арык» СПАсы 17 000 сомго, «Карагатты» СПАсы 90 000 сомго 2,2 км аралыктагы каналдарын механикалык жол менен тазалашты.

Азыркы мезгилде **Кара-Буура районунан** «Мөл-Булак» жана «Кара-Буура» СПАлары калыбына келтирүү иштерин жүргүзүү үчүн 7 баскычтуу критерийден толугу менен өтүшүп, иш кагаздарын даярдоодо. Экскаватор түрүндө техникалык кредит алуу үчүн Кара-Буура районунан «Мөл-Булак», «Жал-Арык» СПАлары, Манас районунан «Манас-С» СПАсынын иш кагаздары даярдалууда. Бирок, тилекке каршы бардык реабилитация (калыбына келтирүү) болгон СПАларда кайтарым кредиттер өз графигинен кечендеп төлөнүүдө. Мындан тышкары, Кара-Буура айыл өкмөтүнө караштуу «Жал-Арык» СПАсы январь, февраль айларында өз аракеттери менен Жогорку Кеңештин фондунан 120,0 миң сом, Суу чарба башкармалыгынан 1,5 тонна күйүүчү май, Кара-Буура айыл өкмөтүнөн 160,0 миң сом жана Жал-Арык СПАнын бюджетинен 80,0 миң сом каражат таап, Талас Бассейндик суу чарба башкармалыгынын техникасынын күчү менен өз карамагындагы СЖСБыны тазалап бүтүрүштү. Бейшеке айыл аймагындагы «Жайылган суу» СПАсынын СЖСБысы 3,45 млн сомго тазаланып, негизинен 150 000 сом өлчөмүндөгү каражаттар Жогорку Кеңештин фондунан, Кара Суу айылындагы Шыралжын тоо кени тарабынан 800 000 сом өлчөмүндөгү каражат бөлүнүп, СЖСБы толугу менен тазаланды. Ак-Чий айыл аймагына караштуу «Сары-

Көбөн» СПАсынын ички чарбалык арыктары ПРООН аркылуу 700 000 сомго тазаланып бүткөрүлдү.

Ошондой эле, **Манас районундагы** Үч-Коргон айыл өкмөтүнө караштуу «Береке-С» СПАсынын ички чарбалык каналдарын калыбына келтирүүгө Дүйнөлүк банктын «**Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана тамакашты жакшыртуу**» долбоору тарабынан 20 943 489 сом бөлүнүп, бүгүнкү күндө ички чарбалык каналдарды калыбына келтирүү иштери 90% аткарылып бүттү.

Мындан сырткары, Талас облусу боюнча Дүйнөлүк банктын «Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана тамакашты жакшыртуу» жана «Улуттук суу ресурстарын башкаруу Фаза 1» долбоорлорун ишке ашыруу бөлүмүнүн адистери тарабынан СПАлардын, райондук жана облустук СПАларды колдоо бөлүмдөрүнүн адистерине СПАларды өнүктүрүү жана башка темалар боюнча окутуулар жүргүзүлүп, кеңештер берилип келүүдө. Менин оюмча бул жакшы көрүнүш, ошол себептен биз мындан ары да облустагы СПАларды өнүктүрүү жана алардын дараметин жогорулатуу үчүн эл аралык донорлордун инвестициясына муктаждык, аларды тартууга болгон күч-аракетибизди жумшамакчыбыз демекмин.

Ошону менен бирге, суу чарба тармагында эмгектенген кызматкерлерди, өзүмдүн кесиптештеримди учурдан пайдаланып, алдыбызда келе жаткан 2019-жаңы жылыңыздар менен куттуктап кетмекчимин. Сиздерге бекем ден соолук, түйшүктүү ишиниздерде албан-албан ийгиликтерди жана үй-бүлөлүк бакытты каалап кетмекчимин.

Замир Молдобеков
Талас региондук СПАларды колдоо бөлүмүнүн жетекчиси

ФОНД WETSKILLS ВПЕРВЫЕ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В период с 15 по 26 октября 2018 г. в Кыргызстане впервые проведена Центрально-Азиатская программа Фонда Wetskills по обмену студентами, обучающимися по специальностям водного сектора. В рамках данной программы в Бишкеке под эгидой Проекта по управлению национальными водными ресурсами (ПУНВР-1) собралась группа из 25 студентов и молодых специалистов из Нидерландов, Германии, Китая и Кыргызстана (КНАУ, КГУСТА, КРСУ, АУЦА, Университет «Манас» и Агротехнический колледж) для того, чтобы найти нестандартные решения актуальных вопросов, касающихся водной тематики. Принимающей стороной данного мероприятия выступил Кыргызский Национальный Аграрный Университет (КНАУ).

Результаты работы группы, разбитой на 5 команд, были представлены во время церемонии окончания программы Wetskills и награждения, которое проводилось 26 октября в библиотеке главного корпуса КНАУ им К. И. Скрябина.

Межсекторальное сотрудничество в решении водных проблем

Представители Wetskills и все участники благодарны поддержке, оказанной многими представителями водохозяйственного сектора, благодаря которым такое мероприятие стало возможным. Всемирный банк и ПУНВР-1 Департамента водного хозяйства и

мелиорации, совместно со Швейцарским агентством по развитию и сотрудничеству (ШАРС), осознавая важность такого мероприятия и его возможность в продвижении сотрудничества среди молодых специалистов, поддержали его проведение. Wetskills и далее будет развивать партнерские отношения в Центральной Азии путем углубления знаний и расширения культурного обмена между Центрально-Азиатскими, международными и кыргызскими учебными заведениями и организациями.

Ситуационные задания

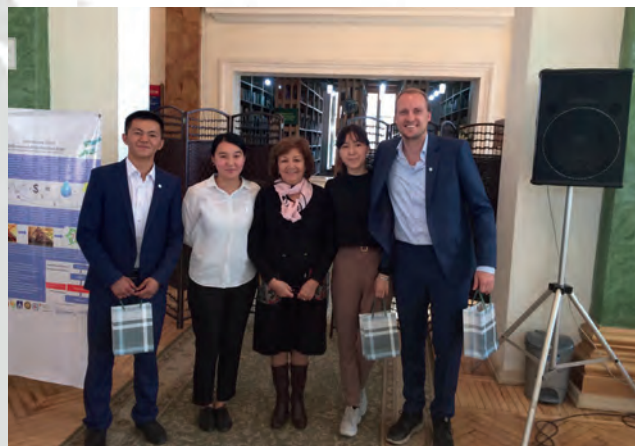
Пять разработанных ситуационных заданий основаны на том, чтобы команды студентов и молодых специалистов водохозяйственного сектора продемонстрировали свои нестандартные навыки в их решении. Основная тема всех заданий: как организовать дальнейшее устойчивое развитие и финансирование водного и ирригационного сектора Кыргызстана? Обзор всех ситуационных заданий представлен ниже.

Интенсивная программа

15 октября состоялось официальное открытие данного мероприятия. Сама же работа команд началась 17 октября с традиционного, так называемого Мозгового штурма: интерактивного метода мозгового штурма, когда смешанные команды смогут больше узнать о тех ситуационных задачах, над решением которых им предстояло работать в представленные дни, а также о тех, кто разработал

эти задания. В ходе специальной сессии на скоростной поиск ответов, с участием многих кыргызских, голландских и международных экспертов из сферы водного хозяйства и академических кругов, команды получили возможность собрать информацию и получить вдохновение.

Команды представили свои концепции и провели презентацию плакатов. Перед Жюри, состоящего из Йохана Хейманса (ПУНВР, консультант), Айпери Джайлообаевой (Young Water Professional, выпускница Wetskills), Дамиры Альчибековой (координатор компонента 2 ПУНВР), проф. Розы Бекбоевой (Университет КНАУ) и Бакытом Махмутовым (представитель Посольства Швейцарии) стояла тяжелая работа: выбрать победителя среди пяти решений, имеющих отношение к воде, из 25 студентов и молодых специалистов из Нидерландов, Германии, Китая и Кыргызстана. В ходе оценки всех критериев члены жюри определили команду-победителя. Им стала команда № 1, которая выбрала тему: **Стабильное финансирование ирригационного сектора и формирование устойчивого сектора экономики будущего**. Победившая концепция разработана в течение двухнедельного семинара «Гениальная идея – Wetskills» командой Watek, состоящей из Жибек Тургунбаевой (Кыргызский национальный аграрный университет (КНАУ), Зарины Кааровой (Кыргызский государственный универ-

ситет строительства, транспорта и архитектуры), Джамалидина Садридин уулу (Кыргызский университет Манаса) и Бас Мертен (Университет Вагенинген, Нидерланды). В своей вдохновляющей двухминутной речи команда выразила мнение: «Мы воспользуемся этой возможностью, чтобы инвестировать в производство электроэнергии и сельское хозяйство, чтобы Кыргызская Республика процветала в будущем». Концепция команды-победителя показана ниже.

О Wetskills

Программа Wetskills по обмену студентами, изучающими водные ресурсы (Wetskills Water Challenge) представляет собой двухнедельную программу интенсивного обмена между студентами и молодыми специалистами, увлеченными водной тематикой по всему миру. Представителям команд, сформированным по междисциплинарному и межкультурному принципу, придется совместно искать решения в вопросах, касающихся водных вызовов. Общий вызов, стоящий перед командами: разработка инновационных и нестандартных решений в вопросах, касающихся водных вызовов в быстро меняющемся мире.

Данные вызовы являются жизненными реалиями и ситуациями, с которыми сталкиваются компании и правительственные организации водохозяйственного сектора на местах.

Калыбек Жумаев
Местный институциональный специалист компонента 2 ПУНВР

Обслуживание воды для электричества

Управление водными ресурсами для процветания

Тургунбаева Жибек, Каарова Зарина, Садридин уулу Жамалидин, Себастьян Мертен

Основные проблемы

- Ирригационные системы нуждаются в реабилитации
- Недостаточно средств → низкая цена за воду + небольшие субсидии
- Импорт электроэнергии является дорогостоящим
- Кредитование обходится дорого

Решение

- Производство электроэнергии для обеспечения финансирования водной инфраструктуры путем реинвестирования денег местным фермерам вместо импорта и кредитов.

Бизнес план

- 1 водохранилище → может поддерживать 2 ирригационные системы
- 7 водохранилищ → могут полностью поддерживать 30% ирригационных систем в Кыргызстане

Почему?

- Реинвестирование в Кыргызстан
- Право собственности на фермеров
- Возможности развития туризма
- Инвестиции для увеличения производства энергии и улучшения сельского хозяйства.
- Больше прозрачности благодаря инвесторам
- Активное участие фермеров в АВП

Действия

- Поиск заинтересованных АВП
- Разработать страницы инвестирования для национальных и международных граждан
- Дальнейшее развитие бизнес плана
- Найти потенциальных инвесторов

НАЦИОНАЛЬНЫЙ СОЮЗ АССОЦИАЦИЙ ВОДОПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И ДЕСЯТИЛЕТИЕ СЕМЕЙНЫХ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ ООН

20 декабря 2017 года Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций (ООН) приняла Резолюцию 72/239, которая постановляет, что **2019–2028 годы** провозглашаются **Десятилетием семейных фермерских хозяйств Организации Объединенных Наций**, которое будет проводиться по всему миру в рамках существующих структур и имеющихся ресурсов. При этом она рекомендует всем государствам разрабатывать, совершенствовать и осуществлять государственную политику в отношении семейных фермерских хозяйств и делиться с другими государствами опытом и передовой практикой в отношении семейных фермерских хозяйств, а также предлагает правительствам и другим соответствующим заинтересованным сторонам, включая международные и региональные организации, гражданское общество, частный сектор и научные круги, оказывать активное содействие проведению Десятилетия.

Это решение ООН является признанием успеха Международного года семейных фермерских хозяйств, который был проведен в 2014 году и позволил повысить осведомленность о роли семейных фермерских хозяйств и мелких фермерских хозяйств в содействии обеспечению продовольственной безопасности и улучшению положения дел в области питания. При этом ООН отметила тот факт, что многие страны добились в последнее время значительного прогресса в разработке государственной политики в поддержке семейных фермерских хозяйств, включая создание национальных комитетов по семейным фермерским хозяйствам, и в проведении политики финансовой поддержки в отношении мелких фермеров с помощью предостав-

ления кредитов. Кроме того, в Резолюции ООН говорится о создании информационной платформы по проблемам семейных фермерских хозяйств.

Резолюция рекомендует всем государствам разрабатывать, совершенствовать и осуществлять государственную политику в отношении семейных фермерских хозяйств и делиться с другими государствами опытом и передовой практикой в отношении семейных фермерских хозяйств.

Ведущую роль в осуществлении Десятилетия будут играть Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (FAO) и Международный фонд сельскохозяйственного развития (IFAD) в сотрудничестве с другими соответствующими организациями системы Организации Объединенных Наций, в том числе путем определения и разработки возможных мероприятий и программ в рамках своих мандатов и имеющихся ресурсов.

Официальный логотип Десятилетия призывает все страны мира к глобальным действиям в поддержку семейного фермерства и созданию благоприятных условий для их развития.

Отметим, что Кыргызстан, как полноправный член международного сообщества и ООН, также принимал участие в глобальной инициативе Международного года семейных фермерских хозяйств, признавая их значительную роль в сельскохозяйственном производстве и обеспечении продовольственной безопасности страны. Сегодня фермерство, как

на Западе называют сельскохозяйственное производство, в Кыргызстане почти полностью находится в руках семейных фермерских хозяйств, которые в результате проведения аграрно-земельной реформы стали ведущей производственной силой и драйвером развития аграрного сектора республики. Работающие на семейно-родственной основе, в системе народного хозяйства и статистическом учете Кыргызстана такие хозяйства называются крестьянскими (фермерскими) хозяйствами, сюда же можно отнести личные подсобные хозяйства граждан (сады и огороды граждан).

Признаем, что понимание важности поддержки «мелких сельхозпроизводителей» и создание благоприятных условий получало то или иное свое выражение в государственной политике всех Правительств Кыргызской Республики. Благоприятное налогообложение, сначала товарные кредиты, а теперь и государственные программы финансирования сельского хозяйства, доступное кредитование растениеводства и животноводства, а также переработки сельскохозяйственной продукции являются очевидными действиями в поддержку семейных фермерских хозяйств со стороны нашего государства. Все эти меры безусловно поддерживают развитие семейных фермерских хозяйств Кыргызстана.

Соблюдая формальный подход, мы приведем немного статистики, которая проиллюстрирует значение семейных фермерских хозяйств. В контексте Кыргызстана к таким хозяйствам можно отнести наши крестьянские (фермерские) хозяйства, под которыми понимается самостоятельный хозяйствующий субъект, имеющий статус юридического лица, либо

осуществляющий свою деятельность без образования юридического лица, деятельность которого основана преимущественно на личном труде членов одной семьи, родственников и других лиц, совместно ведущих производство сельскохозяйственной продукции, которое базируется на земельном участке и другом имуществе, принадлежащем членам крестьянского хозяйства на правах собственности или полученном в пользование (аренду).¹

Структура всех сельскохозяйственных угодий представлена далее в таблице 2.

Так вот, на конец года в 2017 году, в Кыргызстане насчитывалось 429 291 действующих субъектов сельского хозяйства, из них государственных – 27, коллективных – 460 и 428 730 крестьянских (фермерских) хозяйств.³ При этом средний размер пашен крестьянских семейных фермерских хозяйств составляет 2,7 га, в том числе поливных пашен 1,9 га.⁴

Данные таблицы 2 позволяют отметить динамику роста земельных ресурсов в пользовании семейных фермерских хозяйств в ходе аграрной реформы. Отметим, что в настоящее время около 98% продукции сельского хозяйства Кыргызстана производится в частном секторе, а именно в личных подсобных хозяйствах и крестьянских (фермерских) хозяйствах, т.е. фактически – семейными фермерскими хозяйствами. Данные производства сельскохозяйственного производства Нацстаткома за 2017 г. представлены в таблице 3.

Отметим, что несмотря на поддержку семейных фермерских хозяйств, государством в стратегических документах, определяющих развитие страны, термин семейные фермерские хозяйства не используется, а их небольшие земельные участки воспринимаются как сдерживающий фактор развития, при этом, очевидно, не учитывается их вклад в такие не менее важные аспекты устойчи-

Таблица 1: Структура сельскохозяйственных угодий (тыс. га)²

Угодья	2014	2015	2016	2017	2018
Все угодья	10 629,7	10 625,20	10 624,7	10608,1	10 607, 2
в том числе:					
Пашня	1 276,6	1 280,60	1 280,6	1 287,8	1 287,8
Многолетние насаждения	75,0	75,2	75,2	75,8	75,9
Залежи	38,4	36	35,9	34,8	34,8
Сенокосы	199,6	201,7	202,1	202,2	202,2
Пастбища	9 040,2	9 031,70	9 030,9	9 007,5	9 006,5

Таблица 2: Земля, находящаяся в пользовании крестьянских (фермерских) хозяйств по Кыргызской Республике (на начало года, тыс. гектаров)⁵

Наименование показателей	1992	2002	2012	2017
Всего	82,1	799,0	999,5	1043,2
Сельскохозяйственные угодья	68,4	796,2	993,9	1037,4
Пашня	11,8	703,4	891,8	924,5
Орошаемая пашня	9,8	493,5	622	635,3
Пастбища	54,9	7,1	0,8	0,7
Многолетние насаждения	0,5	14,9	17,4	19,1
Сенокосы	1,1	70,3	75,8	85,1

Таблица 3: Валовой выпуск продукции сельского хозяйства (в фактически действовавших ценах; миллионов сомов) в 2017 г.

	Все категории хозяйств	Государственные и коллективные хозяйства	Личные подсобные хозяйства	Крестьянские семейные фермерские хозяйства
Продукция сельского хозяйства	202,42	3,36	73,14	125,81
В процентах	100	2	36	62

вого развития, как их социальная значимость для обеспечения занятости и средств существования сельских сообществ для снижения бедности, а также их экологическое значение для сохранения агробиоразнообразия и снижения деградации земель.

В 2014 году Национальный союз АВП в сотрудничестве с Ассоциацией фермеров Азии (АФА)⁶ провел в Кыргызстане два мероприятия, посвященных семейным фермерским хозяйствам и проблематике молодежи в сельском хозяйстве в Бишкеке и Оше, а затем представил соответствующую информацию на встрече фермерских организаций по обмену опытом в Бали (Индонезия) и, таким образом, внес свой вклад в Международный год семейных фермерских хозяйств ООН.

В сентябре 2018 г. четыре организации гражданского общества Кыргызстана – Национальный союз АВП Кыргызской Республики, Ассоциация землепользователей и лесопользователей Кыргызстана, Национальная ассоциация пастбищепользователей «Кыргыз жайыты» и Фонд развития села (РДФ) инициативно заявили о своей поддержке проведения Десятилетия Семейных фермерских хозяйств ООН (СФХ) в Кыргызской Республике и намерении создать для этого **Национальный комитет (организаций гражданского общества) по семейным фермерским хозяйствам в Кыргызской Республике** для проведения данного процесса в стране.

Для этого НСАВП мобилизовал ресурсы и получил поддержку Всемирного сельского форума

WORLD RURAL FORUM

FORO RURAL MUNDIAL
FORUM RURAL MUNDIAL
MUNDUKO LANDAGUNEA

(ВСФ), подписав с ним соответствующий меморандум о сотрудничестве.

Всемирный сельский форум (ВСФ) – это многосторонняя сетевая организация, которая работает во благо семейного фермерства и устойчивого сельского развития, состоящая из фермерских федераций, сельских организаций и сельскохозяйственных исследовательских центров на пяти континентах. Национальные и региональные фермерские организации, сельские ассоциации и исследовательские центры со всего мира участвуют в ВСФ как институциональные партнеры, наряду с целым рядом отдельных партнеров. ВСФ имеет 42 партнерские организации.

ВСФ появился в результате Международного конгресса по торговле и сельскому развитию, который состоялся в ноябре 1998 г. в Испании, где были рассмотрены междисциплинарные вопросы о воздействии глобальной экономики на развитие сельских регионов. Принятая там Декларация «За глобализацию, совместимой с сельским развитием» определила ряд целей и поставила задачу создания Ассоциации или форума, который мог бы внедрять в практику эту декларацию. Сегодня ВСФ работает с постоянной сетью

контактных лиц международного уровня, состоящего из организаций и институтов, работающих в «сельском» мире, которые весьма разнообразны по сферам экспертизы, масштабу и профилю работы. Сегодня у ВСФ более 3000 таких контактов по всему миру.

ВСФ определил и решает ряд специфических задач: а) Многофункциональное развитие жизни села в контексте глобальных политик; б) Консолидация и соглашение между учреждениями, группами, институтами и людьми, которые имеют похожие подходы к поддержке жизни села; в) Исследования и анализ влияния глобализации на сельское развитие, его производителей, экономику и окружающую среду; г) Формулирование и предложение интегрированных устойчивых политик развития села.

Именно благодаря ВСФ и его широкой глобальной кампании совместно с более чем 360 организациями с пяти континентов ООН поддержала объявление Международного года СФХ в 2014 году, в течение которого ВСФ играл роль координатора усилий гражданского общества в продвижении интересов СФХ.

Совместный проект НСАВП и ВСФ будет заниматься проведением национальных и региональных консультаций по созданию НКСФХ гражданского общества (ГО). Для этого будет подготовлен соответствующий Меморандум (учредительного соглашения) о

создании НКСФХ ГО КР, его Положения и Плана действий, и их подписание на учредительном собрании НКСФХ. Кроме того, будет организовано проведение коммуникационной кампании в СМИ о созданном НКСФХ, его целях и Плана действий для широкой общественности и заинтересованных сторон.

Контакты инициативной группы по созданию Национального комитета гражданского общества по семейным фермерским хозяйствам, открытого для всех фермерских организаций страны, приведены в таблице далее.

**Эркинбек Кожоев
Председатель Национального
союза АВП КР**

- 1 Национальный статистический комитет (НСК). Кыргызстан в цифрах. Статистический сборник – Б. 2018 г.
- 2 НСК, Окружающая среда в КР. Статистический сборник 2011–2015 гг. – Б., 2016 г.
- 3 Национальный статистический комитет (НСК). Кыргызстан в цифрах. Статистический сборник. – Б. 2018 г.
- 4 Национальная стратегия устойчивого развития КР на 2013–2017 гг.
- 5 НСК. Сельское хозяйство 2013–2017. Статистический сборник. – Б. 2018 г.
- 6 АФА – региональная фермерская организация, объединяющая 20 фермерских организаций из 16 стран региона Южной, Юго-Восточной и Северной и Восточной Азии. НСАВП является членом АФА с 2014 года.

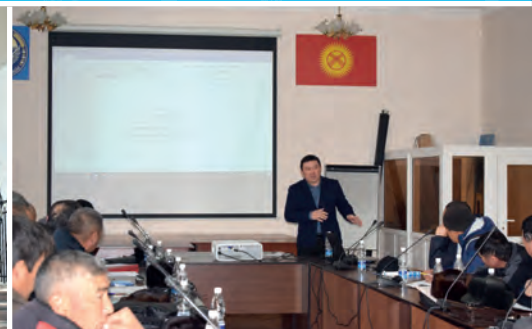
Контакты:	Национальный союз АВП КР Г-н Кожоев Эркинбек Имаралиевич, Председатель Г-н Темирбеков Александр Марленович, Координатор проекта НКСФХ	Адрес: г. Бишкек, ул. Камская, 6, к. 107 Тел/факс: +996 (312) 56-45-86 Эл.почта: wua.union.kg@mail.ru
	Ассоциация лесопользователей и земледельцев Кыргызстана Г-н Бурханов Айткул Мустафаевич, Ген. директор	Адрес: с. Орто-Сай, ул. Руысмендиева, 36 Тел/факс: +996 (312) 939374 Эл.почта: kyrgyzafu@gmail.com
	Национальная ассоциация пастбищпользователей «Кыргыз Жайыты» Г-н Эгембердиев Абдималик Абдикаарович, Ген. директор	Адрес: ул. Тоголок Молдо, 55а Тел/факс: +996 (312) 375044; 375239 Эл.почта: pasturekj@gmail.com
	Фонд развития села Г-жа Акматова Кулуйпа, Директор	Адрес: пер. Геологический, 11, офис 1 Тел/факс: +996 (312) 590828 Эл.почта: general@rdf.in.kg

Мазмуну / Содержание

Суу чарба жана мелиорация департаментинин башкы директорунун куттуктоо сөзү.....	1
Достигнутые результаты проекта «Управление национальными водными ресурсами»	2
Жалал-Абад регионалдык СПАларды колдоо жана өнүктүрүү бөлүмүнүн ишмердүүлүгү.....	6
Приоритеты развития – выбор самих фермеров-членов АВП	8
Ысык-Көл облусундагы СПАлардын 2018-жылдагы иш аракеттери.....	10
Нарын регионалдык СПАларды колдоо жана өнүктүрүү бөлүмүнүн жетишкендиктери	13
Жалал-Абад регионалдык СПАларды колдоо жана өнүктүрүү бөлүмүнүн жүргүзүп жаткан иштери.....	17
2018-жылдагы Талас облусундагы СПАлардын жетишкендиктери.....	19
Фонд Wetskills впервые в Центральной Азии	20
Национальный союз ассоциаций водопользователей Кыргызской Республики и Десятилетие семейных фермерских хозяйств ООН.....	22

Редакциялык кеңеш:

- Э. Ж. Жусуматов** – Суу чарба жана мелиорация Департаментинин (СЧМД) башкы директорунун орун басары;
- Э. И. Кожоев** – СПАлардын Улуттук биримдигинин төрагасы;
- Д. А. Алибаев** – Суу чарба жана мелиорация Департаментинин ардагерлер кеңешинин төрагасы;
- А. А. Сагынбаев** – Айыл чарба, тамак-аш өнөр жайы жана мелиорация министрлигинин жер маселелери жана прогрессивдүү технологиялар бөлүмүнүн башчысы;
- К. Ж. Байболотов** – СЧМДнын административдик колдоо башкармалыгынын башчысы;
- А. И. Кадырбеков** – СЧМДнын СПАларды колдоо жана өнүктүрүү бөлүмүнүн башчысы;
- К. К. Бейшекеев** – «Улуттук суу ресурстарын башкаруу Фаза 1» жана «Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана тамак-ашты жакшыртуу» долбоорлорун ишке ашыруу бөлүмүнүн директору;
- К. А. Жаанбаев** – «Улуттук суу ресурстарын башкаруу Фаза 1» долбоорунун 3-компонентинин координатору;
- С. М. Орозалиева** – «Улуттук суу ресурстарын башкаруу Фаза 1» жана «Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана тамак-ашты жакшыртуу» долбоорлорун ишке ашыруу бөлүмүнүн байланыш жана коомдук иштер боюнча адиси, журналдын башкы редактору.
- Уюштуруучу:** Кыргыз Республикасынын Суу пайдалануучулар ассоциацияларынын улуттук биримдиги
- Дареги:** Кыргыз Республикасы, 720055, Бишкек ш., Токтоналиев көчөсү, 4а, каб. 319
Тел.: 0 (312) 61-54-51, факс: 54-49-72
e-mail: wua.union.kg@mail.ru / nwrmp@elcat.kg
- Терген жана дизайнды тарткан:
ЖЧК «V.R.S. Company», Жумагулов А.
- Бул басылыш бекер таратылат.
Журнал жылына 4 жолу чыгат.

Бул журналдын номери Өнүктүрүү жана кызматташтык боюнча Швейцариялык агенттик каржылаган жана Дүйнөлүк банк башчылык кылган «Улуттук суу ресурстарын башкаруу Фаза 1» долбоорунун колдоосу менен басылып чыгарылды. Автордун позициясы жумуш берүүчүнүн позициясы менен дал келишпөөсү мүмкүн.

Басылып чыгарылды: ЖЧК «V.R.S. Company»

Нускасы: 1500 даана

Басылган күнү: декабрь 2018-жыл

